

Het rafelrand perspectief

aantekeningen bij recent werk van Bovenkerk en Brunt

Paul ten Have

Mensen die leven van en voor de beoefening van sociale wetenschap lijken meer dan anderen de behoefte te gevoelen hun keuze van stijl, van onderwerp, van benaderingswijze te verduidelijken en te rechtvaardigen met logische en historische redeneringen. Enerzijds treft men pogingen aan om abstracte criteria te formuleren, waarmee theorieën, methoden of voorbeelden van wetenschappelijk werk naar waarde geschat kunnen worden. Anderzijds worden vele bladzijden gevuld met "de geschiedenis van het vak", het uitpluizen van verwantschappen en contradicties in de werken van vakgenoten of het uitspinnen van de lessen die aan het werk van grote voorgangers ontleend kunnen worden. In de periode waarin wij leven, de nadagen van de grote crisis in de sociologie, krijgen deze geschriften vaak het karakter van het concreet uitwerken en illustreren van één bepaalde stijl van wetenschapsbeoefening.

Een van de stijlen waartoe men zich in deze tijden wendt kan men aanduiden met de algemene term "veldstudies". In deze stijl ligt de nadruk op het beschrijven en analyseren van het alledaagse sociale leven in een heel specifieke en concrete sector, waarbij men met name veel aandacht heeft voor het perspectief van de betrokkenen. Men kan bij de voorkeur voor een dergelijke stijl allerlei redenen formuleren, allerlei illustere voorbeelden aanhalen, ja zelfs bezwijken voor de verleiding de eigen voorkeur te verheffen tot de sociale wetenschap bij uitstek.

Het boekje van Frank Bovenkerk en Lodewijk Brunt, *Binnenste-buiten en ondersteboven: De antropologie van de industriële samenleving*, dat verschenen is in een serie "Terreinverkenningen in de Culturele Antropologie", is een waardig en in vele opzichten merkwaardig voorbeeld van het bovenbedoelde genre. De stijl en de strekking van het boekje moge blijken uit het volgende citaat uit de conclusie:

(op basis van diverse overwegingen zouden) "antropologen zich met de studie van geïndustrialiseerde maatschappijen moeten bezighouden. Wij betreden daarbij een terrein, dat traditioneel behoort aan de sociologie en het is duidelijk dat deze verlegging van belangstelling door vertegenwoordigers van de gevestigde sociologie ons niet in dank wordt afgenomen. Niettemin staan wij een geheel eigen stijl voor, een stijl van wetenschapsbeoefening, 'antropologie van de industriële samenleving', die niet gebonden is aan dogmatische voorschriften binnen de nu gese-

pareerde sub-disciplines van de sociale wetenschap maar die een eigen unieke inbreng vertegenwoordigt. Dit programma kenmerkt zich door grote aandacht voor de empirie; door een eigensoortige onderwerpkeuze, die gericht is, niet op het midden, maar op de extremen van de samenleving; door ontvankelijkheid voor theoretische inzichten van andere wetenschappen; door het vergelijkend perspectief, het cultureel relativisme en de aandacht voor de grotere context, waarin sociale en culturele verschijnselen zich voordoen, alle typisch voor de antropologie; door een gevarieerde toepassing van methoden en technieken van onderzoek; en door levensechtheid van rapportage" (p. 95).

De bezwaren die ik tegen het boekje heb kan ik aan de hand van dit citaat vrij volledig uiteenzetten. Dat zou dan echter wel een muggezifterige indruk maken. Ik zal me daarom eerst netjes van mijn boekbesprekerstaken kwijten.

De opbouw van het boekje is als volgt. In een eerste hoofdstuk worden enkele redenen aangegeven waarom antropologen, die zich immers traditioneel vooral met onderzoek van eenvoudige samenlevingen bezig hielden, zich nu ook op samenlevingen als de onze richten. In hoofdstuk twee gaat het om de relatie van sociologie en antropologie, waarbij diverse redenen voor de afzonderlijkheid van deze disciplines de revue passeren. Met de verschillen in aard van primitieve en complexe maatschappijen en met verschillen in methode lukt het volgens de auteurs niet om dit verschil te rechtvaardigen. Zij nemen dan hun toevlucht tot een idee van Köbben, "die opmerkt dat een belangrijk verschil tussen antropologie en (niet-Westerse) sociologie terug is te voeren op een verschil van mentaliteit van hun beoefenaars". Zij voegen daaraan toe:

"Dit argument spreekt ons te meer aan omdat wij, overtuigd van de fundamentele eenheid van de sociale wetenschappen, onszelf toch graag antropoloog blijven noemen, juist om deze, zeg maar gerust: emotionele, reden. Het kenmerkende van antropologen is dat zij een romantische inslag hebben, dat zij voorkeur aan de dag leggen voor het primitieve, voor het unieke, het a-typische, voor regressieverschijnselen en voor traditionele samenlevingen of delen daarvan" (p. 25).

Verder treft men in dit hoofdstuk nog een schets van enkele bemoeienissen van antropologen met westerse onderwerpen. Het derde hoofdstuk heet: "Naar een eigen stijl van onderzoek". Aan de hand van enkele contrasterende voorbeelden proberen B&B hun voorkeuren te verduidelijken. Hierbij wordt op verschillende plaatsen een karikaturaal beeld van de sociologie gecontrasteerd met een geïdealiseerde antropologie. Sociologen zijn in het beeld van B&B bang voor contact met de werkelijkheid, ze zien de maatschappij het liefst netjes geordend, zijn geïnteresseerd in centrale tendenties en niet in het uitzonderlijke, of, zoals B&B het noemen, "de rafelrand". Ook in hoofdstuk vier worden voorbeelden besproken, maar nu vooral positief. Het gaat over de oude Chicago-sociologie, over de *New Ethnography* van James P. Spradley, over de "historiserende antropologie" van Anton Blok en over het werk van de Westduitse onthullings-journalist

Günter Wallraff. Een korte conclusie, waaruit ik al citeerde, rondt het boekje af.

Het heeft me eigenlijk verbaasd, dat ik tegen een boekje van mensen die ik zo aardig vind en waarmee ik zulke aardige gesprekken over het vak kan voeren, zoveel bezwaren blijk te hebben. Blijkbaar kun je je in gesprekken gemakkelijker beperken tot wat je gemeenschappelijk hebt, terwijl een tekst ter bespreking je dwingt tot een meer nauwkeurige afweging van standpunten, terwijl je dan ook beter beseft wat je zelf anders zou doen.

Mijn bezwaren zijn van verschillende aard. Ik vind de stijl vaak te bruto, te stellig en de beweringen op een aantal punten te weinig doordacht. Er staat veel in dit boekje wat aantoonbaar onjuist is en allerlei door de auteurs geopperde meningen zijn zo gechargeerd en bot gebracht, dat het lijkt alsof het tegen de haren instrijken van het publiek een belangrijk doel van het boekje was. Genuanceerd is de tekst in die zin dat wat hier beoerd wordt elders vaak weer half wordt teruggenomen of zonder meer weersproken. Andere recensenten hebben van een en ander al voorbeelden opgeschreven (zie Kroes en Swanborn). Op een aantal punten schieten B&B tekort in belezenheid. Dat is natuurlijk helemaal niet erg. Niemand hoeft "alles" over zijn onderwerp gelezen te hebben. Maar het is droevig als auteurs met die mogelijkheid zo weinig rekening houden.

Bovenkerk en Brunt hebben in het blad *Sociodrome* uitvoerig gepleit voor het bewust beoefenen van "de kunst van het schrijven". Het verbaast daarom extra onaangenaam als ze zoveel woorden en zinnen produceren die mij esthetisch hinderen. Schrijven dat de "urbane" sociologie van Chicago "obsoleet" is geworden, dat is toch niet fraai en ik word ook niet blij van een zin als "de ontwikkelingen binnen de culturele antropologie staan niet stil en één van die ontwikkelingen heeft haar beoefenaren in de Westerse samenleving gebracht". B&B schrijven te slordig en mengen te veel "registers" door elkaar, varianten van plechtig en informeel taalgebruik die de tekst onrustig maken.

Van mijn inhoudelijke bezwaren zal ik er drie nader uitwerken. Ten eerste iets over de geschiedenis van antropologie en sociologie en de plaats van "Chicago" daarin. Dan een discussie over de betekenis van "theorie". En ten derde een contrastering van B&B's voorkeur voor "de rafelrand" met de mijne voor een sociologie van het alledaagse.

Over de geschiedenis van antropologie en sociologie

Beoefenaren van antropologie en sociologie zijn, met name de laatste tijd, ongewoon sterk betrokken op de geschiedenis van hun vak. Meer dan elders naar mijn indruk, met uitzondering van de filosofie, is men bezig zich een eigen positie op te bouwen in en door een beschouwing van (delen van) die geschiedenis. Er zijn verschillende manieren om dit te doen. De domste is die waarbij men een enkelvoudig contrast formuleert tussen een

goede en een slechte versie van het eigen vak. De eerste versie wordt dan door de auteur in kwestie als de zijne geponeerd en de tweede aan de voorafgaande generatie toegeschreven. Een meer verstandige manier om zich met de geschiedenis van het vak bezig te houden lijkt mij om het vak te zien als een geheel in ontwikkeling waarin zowel tegenstellingen als overeenkomsten een rol spelen. Rekening houdend met steeds andere eenzijdigheden, die de verschillende fasen en stromingen kenmerken, wordt de traditie van het vak dan een nooit opdrogende bron van inspiratie; een inspiratie die het best tot zijn recht komt in confrontatie met nieuw en zelf verzameld materiaal. Helaas hebben Bovenkerk en Brunt de verleiding van een dualistisch simplisme niet steeds kunnen weerstaan. Ze contrasteren hun eigen benadering soms met "de sociologie" en dan weer met de oudere antropologie op een manier die noch subtiel noch goed geïnformeerd is. De manier waarop zij de oudere antropologie karakteriseren vind ik onrechtvaardig. Enkele clichés over het structureel functionalisme en klachten over het verwaarlozen van de geschiedenis en de meeromvattende (koloniale/imperialistische) situatie gaan er natuurlijk tegenwoordig goed in. Het viel me op dat B&B hierbij niet de naam van Balandier noemden; dat is jammer omdat deze in 1955 dergelijke kritiek al veel beter, subtieler en empirischer heeft geformuleerd dan naar mijn indruk in de latere, door B&B gehanteerde literatuur het geval is. Ook ten aanzien van de funderende traditie in de antropologie, het zoeken naar de wezenlijke menselijke aard, die de vroegste onderzoekers via kennis van de "primitieven" hoopten te bevredigen, zijn B&B ondoordacht afwijzend. Volgens mij zou deze vraag, ook al zal men nooit een algemeen antwoord kunnen vinden, toch altijd een centrale rol in de motivatie voor het speurwerk in de sociale wetenschappen moeten blijven: wat zijn mensen eigenlijk.

Ondanks hun kritiek op de oudere antropologie kiezen de auteurs toch de antropologie als uitgangspunt en de sociologie als belangrijkste negatieve contrast. Maar ook: ondanks hun zich afzetten tegen de sociologie in het algemeen stammen de het meest door B&B bejubelde voorbeelden juist uit de sociologie. In *Binnenstebuiten* is het met name de Chicago-sociologie die zij prijzen. Helaas gaan zij in hun geestdrift tamelijk ver in het isoleren en idealiseren van die Chicago-school. In een terloopse voetnoot (p. 94) verwijzen zij naar een "andere stroming die meer filosofisch en psychologisch geïntereerd was, en die nu wel wordt aangeduid als symbolisch interactionisme". Deze stroming, stellen B&B, ontwikkelde zich wel in dezelfde tijd in Chicago, "er hebben echter - voor zover wij kunnen nagaan - opmerkelijk weinig banden tussen beide richtingen bestaan en we zullen het symbolisch interactionisme hier verder laten rusten".

Enerzijds doen B&B alsof de Chicago-sociologie ophield te bestaan op het moment dat het zijn prominente positie verloor (in de jaren 30). Anderzijds negeren ze het contact tussen de stadssociologen en de andere beoefenaren van sociale wetenschappen in Chicago, dat er wel degelijk is geweest, ook in de

jaren 20 (zie Faris, 1967; en Carey, 1975: blz. 165 e.v.). Het is vooral in de verwerking van de erfenissen van de prominenten uit de jaren 20, dat "stadsonderzoek" en "symbolisch interactivisme" nauw verstrengeld zijn geraakt, deels in Chicago en deels aan andere universiteiten (Berkeley, Brandeis), waar in Chicago opgeleiden later werkzaam waren. Van deze latere fasen zijn B&B zeer slecht op de hoogte. Van de enorme produktie die de laatste twintig jaar uit deze traditie is voortgekomen noemen zij vrijwel niets en niemand: Becker, Blumer, Carey, Cavan, Denzin, Deutscher, Davis, Gans, Glaser, Goffman, Hughes, Lofland, Roth, Schatzman en Strauss worden niet of nauwelijks genoemd.

Bovenkerk en Brunt schrijven (p. 68) dat de Chicago-school nu "obsoleet" is geworden, maar dat er door toedoen van auteurs als Janowitz (?) en Short "iets aan de gang is dat lijkt op een *revival*". Deze nieuwe aandacht heeft veel weg van nostalgie, een nieuwe hausse van veldwerk is er niet uit voortgekomen". Hierna noemen B&B slechts Polsky en Humphreys als "studies van sociale werelden, die qua niveau en inzet aan de producten van de Chicago-school doen denken". Tja, daaruit blijkt alleen dat B&B op dit gebied niet zo veel (understatement) gelezen hebben (2). Ze hoeven voor mij niet, maar enige bescheidenheid in formulering zou ze passen. Ook een bewering als "Binnen de Nederlandse sociologie is er nooit serieuze aandacht aan de producten van de Chicago-school geschonken (...)" (p. 96) is onjuist en onrechtvaardig tegenover tenminste Heinemeijer.

Theorie

Bovenkerk en Brunt laten zich nogal eens laatdunkend uit over "theorie". Zoals bij vrijwel alle termen die ze gebruiken is ook de betekenis van deze term niet geëxpliciteerd. Zo schrijven ze op p. 52:

"Er bestaat bij ons niet de geringste aanvechting om een allesomvattende theorie van "de samenleving" op te stellen en evenmin om te speculeren over de fundamentele geaardheid van de mens of zijn universele psychische structuur".

Het lijkt er op dat ze ook hier weer vervallen in een dualistisch simplisme, waarbij "theorie" staat tegenover "empirie" en B&B kiezen voor empirie en "dus" tegen theorie. Zoals ook bij de andere simplismen kan men ook hier bij de auteurs zelf subtielere passages aanwijzen, bijvoorbeeld als zij Keizer (p. 50 e.v.) verwijten dat hij te weinig aansluit bij bestaande empirische en theoretische inzichten.

Het gevaar bij de benadering van B&B is dat men uitkomt bij een enorme verzameling lezenswaardige, levensechte maar los van elkaar staande veldstudies. Juist bij veldstudies, waarbij de beschrijving op zich, bij gebrek aan representativiteits-garanties, niet zo veel praktische betekenis heeft, is het theoretische aspect in mijn ogen buitengewoon belangrijk.

In mijn conceptie (3) staat "theorie" gelijk met "systematisch en abstraherend denken" en kan een verbinding met meer algemene

begrippen, gegevens en inzichten de empirische onderzoeker behoeden voor het slechts verzamelen van losse feiten, *curiosa* die misschien "levensecht" zijn, maar die de lezer niet veel meer kunnen geven dan een tijdelijke prikkeling of een halfbewuste herkenning. "Theorie" staat gelijk met "explicitering" en dat maakt nu net het verschil uit tussen wetenschap en andere vormen van ervaringsoverdracht (4).

Ik vermoed dat B&B niet echt "tegen theorie" zijn, maar er is wel een neiging in die richting die uit hun tekst naar voren komt. Het is niet gemakkelijk hun standpunten ondubbelzinnig te bepalen; daarvoor zwenken ze te veel en poneren ze op de ene plaats wat ze elders weer nuanceren of relativeren. Zo schrijven ze over de onderwerpkeuze:

"De antropologie van de industriële samenleving zou zich niet op de maatschappij als geheel moeten richten, noch op centrale tendenties daarbinnen maar op uitzonderlijke verschijnselen" (52-3).

Maar even verder lezen we:

"Verschillende antropologische inzichten maken we graag tot de onze. (...) het plaatsen van verschijnselen in een algemene maatschappelijke context, de maatschappij bestaat niet uit losgemaakte schilfers en snippers maar uit samenhangen en gehelen" (53).

Mooi, denk ik, maar wat is daar nu zo "antropologisch" aan? Later (p. 78 e.v.) spreken B&B zeer lovend over Blok en zijn "historiserende antropologie". Maar Blok heeft de ruggegraat van zijn benadering toch vooral aan niet-antropologen ontleend, met name aan Elias. Geen kwaad woord over Blok van mij (in dit verband), maar wat hem bijzonder maakt is ook vooral zijn "overstijgen" van de grenzen van zijn vak, zijn integratie van inspiraties uit diverse disciplines en zijn duidelijke en expliciete theoretische bewustzijn.

Het theoretisch tekort van B&B blijkt ook uit de achteloze manier waarop ze zo'n term als "de industriële samenleving" gebruiken. Evenals "de maatschappij" in het voorgaande citaat plaatsen ze deze term ondanks de waarschuwingen van Goudsblom (1974: 104 e.v.) vrijwel steeds in het enkelvoud. Zo'n term, "de industriële samenleving" is op zichzelf al een theorie, maar omdat er niet over wordt uitgeweid weet de lezer niet hoeveel van die theorie en in welke variant door de auteurs voor hun rekening wordt genomen. In hun hoofdstuk over sociologie en antropologie verzetten de schrijvers zich heftig tegen ideaal-typische contrasten tussen eenvoudige en complexe maatschappijen (of hoe men die tegenstelling ook maar benoemen wil). Maar tegelijkertijd hanteren ze zo'n term zelfs in hun ondertitel, in de zelfgekozen naam voor hun eigen benadering. De kritiek op die contrasten, en op de ideaaltypen die in dat verband gebruikt worden, komt nogal onbekookt over; men kan denk-middelen als "ideaaltypen" nu eenmaal op allerlei manieren gebruiken. De schrijvers zouden er goed aan doen hun kritiek op contrasteringen die de werkelijkheid geweld aandoen, eerst eens op de tegenstellingen die zij zelf opwerpen toe te passen.

Theorie is in verschillende opzichten de ruggegraat van wetenschapsbeoefening. Elke blik, elk verhaal en elk verslag is selectief. Die selectiviteit dient men te verantwoorden.

Het midden versus de rafelrand

Mijn derde hoofdbezwaar tegen B&B's stellingname betreft hun pleidooi voor een specifieke onderwerpkeuze, voor de studie van het ongewone en marginale. Zo hebben ze op de omslag de volgende woorden laten drukken:

"industriëlen, hoeren, filantropen, bandi reizende lieden, jeugddelinquenten, vrijuners, needle freaks, kroeglopers, antropologen, burgemeesters, straatmadelieven, dronke feten, thuisloze mannen, politieke heethoofden, colporteurs, mafiosi, barmeiden, sektarische terblijvers, prelaten, schoolmeesters, taxi-chassiers, machtswellustelingen, hosselaars, circ"

De meeste van deze typeringen komen uit de voorbeelden die in het boek aan de orde komen. De voorkeur voor de rafelrand is systematisch in het hele boek verwerkt, maar wordt nauwelijks rationeel beargumenteerd. Misschien dat ook hier "emotionele redenen" een rol spelen. Nieuwsgierigheid naar wat mensen met elkaar doen, met name in uithoeken en achter gesloten deuren, is - na Berger's *Invitation to Sociology* - een geaccepteerd of ten minste accepteerbaar motief. Ik kan me B&B's voorkeur, die zich ook uitstrekt tot moeilijk bereikbare elite-milieu's, ook best voorstellen. Toch denk ik dat het goed zou zijn om je keuze in de wetenschap niet alleen te laten afhangen van je spontane interesse en je naïeve nieuwsgierigheid.

Ik vind dat er veel voor te zeggen is dat de kwalitatieve onderzoeker zijn aandacht juist richt op het gewone in een samenleving, op het alledaagse leven van onopvallende mensen en op het volgens routines functioneren van heel gewone instellingen. Ik denk dat men met kwalitatief veldonderzoek een vaak onvermoed licht kan werpen op dergelijke situaties. Vaak immers is er een soort "officiële" werkelijkheid die niet precies overeenstemt met wat zich feitelijk afspeelt. Als men goed kijkt blijken zich vaak dingen voor te doen die een nieuw licht werpen op wat-iedereen-weet. En als men zich de samenleving als een complex geheel van processen en procedures van uiteenlopende reikwijdte in voortdurende ontwikkeling voorstelt, dan is bijvoorbeeld kennis van de praktische toepassing van bijstandsregelingen (Zimmerman, 1969) of van conversaties in gewone gezinnen (Speier, 1971, 1972) minstens zo relevant als wat men kan leren uit de "levensechte beschrijving" van de "sociale werelden" van bijvoorbeeld straatmadelieven of needle freaks.

Ik vraag me af of de voorkeur voor "de rafelrand" - waar B&B beslist niet uniek in zijn - niet samenhangt met een meer algemeen anti-burgerlijk sentiment, dat nadere analyse behoeft. Er is nog niet zó veel gedaan aan een "sociologie van de sociologie"

die ook aan de emotionele achtergronden van onderwerpkeuze en onderzoeksstijl een plaats geeft, al zijn er aanzetten in bijdragen van Wintrob (1969) en natuurlijk Gouldner (1971 en 1973). Met name Gouldner's kritiek op Becker (1973: 27-68) is in dit verband relevant. Ik denk dat het altijd goed is de anti-burgerlijkheid van burgers zorgvuldig te inspecteren. Zelfhaat, ook in milde vorm, is een slechte basis voor authenticiteit.

In mijn opvatting van sociologie, waarin een theoretisch bewustzijn centraal wordt gesteld en algemene vragen en concepties met betrekking tot de menselijke soort als zodanig altijd meespelen, is ruimte voor de bestudering van het gewone zowel als het ongewone. Spuiters zo goed als referendarissen, huisvrouwen zo goed als hoeren zijn mensen en daarom interessant, bestudeerbaar en het bestuderen waard. Het vergelijken, dat B&B terecht aanbevelen, kan met name vruchtbaar zijn als men gegevens over mensen in uiteenlopende posities en situaties confronteert en zo relativeert. Als je het woord "antropologie" au serieux neemt moet je je op alle mensen richten, of ze nu in het midden of aan de rand (van wat eigenlijk?) gesitueerd zijn.

Schetsen

In het bovenstaande heb ik vooral de nadruk gelegd op wat me *niet* beviel in het werk van Bovenkerk en Brunt. Ik wil echter niet nalaten mijn grote waardering uit te spreken voor de inzet en energie, voor de geïnteresseerdheid en de speurzinnigheid die uit hun werk naar voren komt. In de overwegend saaie en trage produktie van de sociologie/antropologie in Nederland zijn hun boeiende, stimulerende en gedurfde bijdragen mij zeer welkom. Mijn bezwaren zijn ten dele gericht op de schaduwzijden van hun lef en snelle produktie, maar op zich verdienen hun enthousiasme en werkkraft alle lof.

Binnenste buiten en onderste boven is een fase in een serie van publicaties waarin Bovenkerk en Brunt nu eens samen, dan weer afzonderlijk hun stijl bekend hebben gemaakt. In het verband van dit artikel wil ik vooral wijzen op Brunt's bijdrage over "het bovenbazenperspectief" (1975), op diverse stukken in *Sociodrome* en op een gemeenschappelijke bijdrage aan de najaarsconferentie van de NSAV in 1976 (afgedrukt in dit tijdschrift, III/4, 1977). In dit laatste artikel wordt een vergelijking gemaakt tussen de oude Chicago-school en de Amsterdamse sociografische traditie van de jaren '20 en '30. Deze laatste traditie, die in *Binnenste buiten* nog nauwelijks aandacht krijgt, hebben zij pijlsnel in kaart gebracht. Deze kennismaking was voor hen aanleiding enkele bijdragen uit die oude sociografie opnieuw uit te geven. Dat is *De Rafelrand van Amsterdam* geworden.

De inleiding tot deze bundel is een rechtstreeks vervolg op *Binnenste buiten* en het genoemde artikel. Mij treft hetzelfde zich afzetten tegen de sociologie en het annexeren als antropologie van wat hen in de sociologie wél bevalt. Enkele citaten:

"De studie van Henk Dijkhuis valt ook op door de rake manier waarop mensen erin worden getypeerd en de begenadigde verwoording. Het proza handelt niet over de samenhang tussen abstracte variabelen en het gaat niet over de constructie van enige hoogdravende theorie over de menselijke samenleving; in *Vijftig dagen in een Jordaanse kosthuis* leeft men mee met echte mensen. De Jordaners zijn er niet als "respondenten" weg-gemoffeld in dorre tabellen en figureren er niet als het fletse décor van "algemene principes van het sociale handelen". Integendeel, zij zijn er naar het leven getekend!" (p. 9).

"Wanneer we de stijl van onze levensechte sociografische opstellen vergelijken met wetenschapsbeoefening in het buitenland, dan valt ons de overeenkomst op met een traditie, die in de Verenigde Staten het *naturalisme* wordt genoemd. Goudsblom (1974, blz. 80) kan hier weinig waardering voor opbrengen: "We kunnen de problemen van precisie en systematiek niet oplossen door ze simpelweg te negeren, vertrouwend op eigen opmerkingsgave en redeneerkunst". Maar waarom eigenlijk niet?" (p. 27)

Tja, waarom eigenlijk niet? Het hangt er maar van af wat je wilt. B&B zeggen eerder (p. 9) dat de Jordaan-indrukken van Dijkhuis "haarscherp" zijn en "aanzienlijk méér opwindend dan allerlei mogelijke Jordaan-surveys bij elkaar". Sommigen verwachten van wetenschap meer dan alleen haarscherpe levens-echtheid en opwinding.

De "schetsen" zelf zijn leuk om te lezen en hebben veel "sfeer". De impulsen die ik bij het lezen kreeg lagen voornamelijk in het verlengde van die "sfeer". Ik ging na of ik de genoemde typische Amsterdamse volks-uitdrukkingen kende, ik hoorde de roep van enkele venters uit de jaren '50 en '60 in mijn herinnering, en dergelijke. De gepresenteerde beschrijvingen spraken me vooral aan als "deelnemer", maar hadden me als "analyst" veel minder te zeggen. Er komen in de schetsen nauwelijks of geen verwijzingen naar algemene literatuur of theoretische problemen voor (met uitzondering van het stuk van Heertje). Natuurlijk kan men aan het beschrevene wel theoretische beschouwingen vastknopen, maar noch de auteurs, noch de inleiders geven je daarvoor als lezer een opstapje. Het zou wel interessant kunnen zijn om de schetsen ook te lezen als een monster van de vanzelfsprekendheden en vooroordelen die ook toch vrij verlichte burgers in die tijd over "het volk" hadden. Daar sta je met je ideeën van nu af en toe wel van te kijken. De auteurs zelf maken van die vanzelfsprekendheden nauwelijks een probleem. Dijkhuis geeft wel blijk van een besef van een kloof tussen hem en de onderzochten, maar hij formuleert dat vooral technisch: hoe kan ik hun vertrouwen winnen en hen zichzelf laten zijn zodat ik ze adequaat kan bestuderen. In mijn perspectief is het problematiseren van het eigen kader een voorwaarde voor adequaat veldonderzoek; hier wordt dat aan de eigen activiteit van de lezer overgelaten.

De schetsen lopen nogal uiteen in stijl. Dijkhuis' *Vijftig dagen in een Jordaanse kosthuis* is heel direct geschreven. De waarnemingen zijn er naar enkele voor de hand liggende thema's

geordend. Het materiaal is nogal toevallig tot hem gekomen, maar zeer levensecht beschreven. De andere drie schetsen zijn droger, afstandelijker en meer algemeen gesteld. Van Heek en Huberts geven historische overzichten van Pinda-Chinezen en Venters. Heertje geeft een sterker theoretisch gericht beeld van leven en beleven van *Het Ateliermeisje*.

Samenvattend

Bovenkerk en Brunt leveren in hun diverse publicaties een geestdriftig pleidooi voor het verrichten van sociologische c.g. antropologische veldstudies. Ik deel die voorkeur in belangrijke mate. Ook ik sta een sociologie voor waarin levende mensen centraal staan, waarin de beleving van de betrokkenen veel aandacht krijgt en waarbij men toch ook de bredere context, die de bestudeerde sociale wereld mogelijk maakt, niet uit het oog verliest. Mijn bezwaren hebben te maken met de weinig zorgvuldige manier waarop B&B hun voorkeur beargumenteren, met de geringe betekenis die ze aan theoretische overwegingen lijken te hechten en met hun specifieke voorkeur voor "de rafelrand".

Ik heb de indruk dat Bovenkerk en Brunt zo sterk vertrouwen op een "open waarneming", dat ze graag zouden zien dat onderzoekers op een gewild naïeve en toch intelligente manier hun materiaal tegemoet treden en dit zo goed mogelijk in hun verslag voor zich zelf laten spreken. Het voor zich willen laten spreken van stemmen die anders niet gehoord worden is zeker sympathiek, maar het zich hiertoe beperken is naar mijn mening wetenschappelijk toch onvoldoende en ook wel wat te naïef. Een dergelijk *naturalisme* berust op een enkelvoudig wereldbeeld wat het mijne niet is; dit komt er - kort gezegd - op neer dat men meent dat men alleen maar goed hoeft te kijken om te weten wat er feitelijk aan de hand is. In mijn eigen visie (je zou van *perspectivisme* kunnen spreken) is een beeld van iets (een levensbeschrijving, een weergegeven situatie) altijd in zekere zin een creatie, een produkt van een bewustzijn, dat van de waarnemer-weergever. Er is dus sprake van twee "relaties", die tussen waarnemer en het waargenomene en die tussen weergever en publiek, waaruit een derde tot ontwikkeling komt, die tussen het publiek en het oorspronkelijk waargenomene; je zou ook van een dubbele reconstructie kunnen spreken. Zo'n "perspectivisme" houdt niet in dat elke weergave even goed is, wel dat geen weergave van een situatie waarin menselijke beleving een rol speelt ooit de best mogelijke zal zijn. Elke weergave is een voorstel om het "zo" te zien. Mijn ideale onderzoeker stelt zich niet alleen tot taak om de zaak zo goed mogelijk weer te geven, maar ook om zich bewust te zijn van zijn eigen perspectief en om zijn publiek hier inzicht in te geven. Elk verslag moet dan herkenbaar deel uitmaken van een meer omvattend analytisch project, een toegankelijke poging om een begrijpelijke wereld te construeren. Naast dit abstracte kader kan men van een "levensecht" verslag ook verlangen dat het "stem heeft", dat het inleefbaar voortkomt uit een denkend en voelend menselijk wezen.

Bovenkerk en Brunt associëren "theorie" eigenlijk met "speculatie", met geest-zonder-materie en met dogmatiek. Een kritisch theoretisch bewustzijn behoedt voor dogmatiek én voor alleenmaar-feiten, voor materie-zonder-geest. Volgens mij kan sociologie én verstandig én humaan zijn.

NOTEN

1. Ik heb me bij de volgende beschouwingen beperkt tot de in de bespreking genoemde stukken; Bovenkerk's dissertatie en zijn recente studie over discriminatie op de arbeidsmarkt en Brunt's pasverschenen boek over "De abortus brieven" heb ik (nog) niet gelezen.
2. Ik wil hierbij aantekenen dat de auteurs hun tekort op dit punt na het voltooiën van dit boekje zijn gaan inhalen! Zie hun pagina 105.
3. Ik heb me elders uitvoeriger over mijn opvattingen over sociologie in het algemeen en veldstudies in het bijzonder uitgelaten. Zie ten Have, 1975, 1977a en 1977b.
4. Een interessante poging om de resultaten van allerlei veldstudies theoretisch te integreren is te vinden in Lofland, 1976.

LITERATUUR

- G. Balandier, *Sociologie actuelle de l'Agrique noire*. Paris: P.U.F. 1955.
- P.L. Berger, *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. Garden City, N.Y. Doubleday, 1963.
- F. Bovenkerk en L. Brunt, *Binnenstebuiten en ondersteboven: De antropologie van de industriële samenleving*. Assen: Van Gorcum, 1976.
- F. Bovenkerk en L. Brunt (inleiding en samenstelling), *De rafelrand van Amsterdam: Jordaners, pinda-Chinezen, ateliermeisjes en venters in de jaren dertig*. Meppel: Boom, 1977.
- L. Brunt, "Crisisverschijnselen in de antropologie: enkele aantekeningen bij het 'bovenbazenperspectief'", *Sociologische Gids*, 24 (1975): 202-9.
- J.T. Carey, *Sociology and Public Affairs: The Chicago School*. Beverly Hills, Cal.: Sage, 1975.
- R.E.L. Faris, *Chicago Sociology, 1920-1932*. Chicago: University of Chicago Press, 1967.
- A.W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books, 1970.
- A.W. Gouldner, *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*. Harmondsworth: Pelican, 1973.
- J. Goudsblom, *Balans van de sociologie*. Utrecht: Aula, 1974.
- P. ten Have, "Dilemma's van reflexiviteit, deel 2". *A.S.T.*, 2/2 (1975) 81-96.
- P. ten Have, *Sociologisch Veldonderzoek*. Meppel: Boom, 1977a.
- P. ten Have, "Subjectivisme en veldonderzoek". *Intermediair*, 13/21 (1977b): 37-39.
- R. Kroes, boekbespreking. *Sociologische Gids*. (1977): 192-4.
- J. Lofland, *Doing Social Life: The Qualitative Study of Human Interaction in Natural Settings*. New York: Wiley, 1976.
- M. Speier, "Some Conversational Problems for Interactional Analysis" in: D. Sudnow, ed. *Studies in Social Interaction*. New York: Free Press, 1972: 397-427.
- P.G. Swanborn, boekbespreking. *Mens en Maatschappij*, 52 (1977): 227-8.
- R.M. Wintrob, "An Inward Focus: A Consideration of Psychological Stress in Fieldwork". in: F. Henr & S. Saberwahl, eds. *Stress and Response in*

Fieldwork. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1969.

D.H. Zimmerman, "Record-Keeping and the Intake Process in a Public Welfare Agency". In: S. Wheeler, ed. *On Record: Files and Dossiers in American Life*. New York: Russell Sage, 1969.